

ÚVOD

Předkládaná studijní příručka „Homo faber“ koresponduje s dvěma stejnojmennými přednáškami, jejichž latinský název lze volně přeložit jako „Člověk pracující“ a jejichž posláním je seznámit studenty etnologie s problematikou tradičního zemědělství a lidové výroby, tedy se základními zdroji obživy lidových vrstev předindustriální společnosti.

Zemědělská výroba patří neoddělitelně k rurální kultuře. I když její počátky lze hledat v pravěkých pospolitostech a starověkých civilizacích, na vývoj tradičního zemědělství ve střední Evropě a v českých zemích měla zásadní vliv doba velké středověké kolonizace, která konstituovala sídelní a etnický obraz zemí a zavedla technologii zemědělských prací přežívající až do industriálního 19. stol. Kontinuální vývoj tradičního zemědělství, založený na rukodělných technikách a mezigenerační transmisi technologických poznatků a věrských představ, se uzavřel v první polovině minulého století, ale k jeho výrazné modernizaci docházelo už od poloviny 19. stol. I když zemědělství ztratilo své bývalé sociálně-ekonomické pozice, které mělo až do 19. stol., kdy agrární civilizaci nahradila civilizace industriální, vedle vlastní výrobní složky hraje zemědělská výroba stále nezastupitelnou roli také v souvislosti se zachováním kulturní krajiny, kde se zemědělec stává producentem tzv. veřejného zboží. Proto zůstává zemědělská politika stále citlivou oblastí ekonomiky nejen v České republice.

Agrární problematika představuje široký komplex otázek ekonomických, společenských i kulturních, jejichž výzkumem se zabývají různé technické i společenskovědní obory. Také etnologie od doby konstituování národopisu jako vědní disciplíny sleduje **tradiční zemědělství** v jeho materiální podstatě i v dopadu, který mělo do společenského a duchovního života vesnické pospolitosti. Zásadní role, jež zemědělství při formování tradiční kultury českého etnika sehrálo, vedla naše etnology k tezi o rolnickém charakteru lidové kultury v historických českých zemích. S uvedenou skutečností souvisí intenzivní studium agrární problematiky v jejích starších, rukodělných formách i sledování změn, které přinášel obecný civilizační pokrok, ale i diskontinuitní vývoj v druhé polovině 20. stol. S mechanizací zemědělské výroby se etnologický výzkum postupně přesouvá od problematiky materiální k otázkám společenským a kulturním také v návaznosti na projekt obnovy venkova, jehož cílem je prosperita venkova a revitalizace jeho specifických kulturních forem.

V úvodní kapitole objasňujeme charakteristické rysy *agrární civilizace*, která zahrnuje stěžejní část v dějinách lidstva. S druhým definovaným termínem – *agrární etnologie* – se snažíme vymezit badatelské pole oboru mezi ostatními vědeckými disciplinami a přiblížit etnologické metodické postupy při výzkumu tradiční agrární kultury od terénních výzkumů až po studium ikonografických a písemných pramenů. Výsledky etnologického výzkumu jsou shrnuty v kapitole „Historiografie české agrární etnologie“, která informuje o pramenné základně a počátečním výzkumu tradičního zemědělství v jeho rolnických formách s orientací na přežívající archaické jevy. Rozvoj bádání

po druhé světové válce už vedl k zpracování typologií vybraných druhů zemědělského nářadí nebo k vydání regionálních a tematických monografií a národních syntéz. Mezi přední české agrární etnografy 20. stol. můžeme jmenovat Karla Chotka, Jaroslava Kramaříka, Františka Šacha a Jaroslava Štiku. Další kapitoly přibližují jednotlivá badatelská témata agrární etnologie: získávání půdy a její obdělávání, typologie orného nářadí, pěstování a sklizeň obilí a technických plodin, vinohradnictví a vinařství, chov dobytka s typologií záprahu. Obor sledoval také současnou vesnici a proměny, k nimž došlo po druhé světové válce. Téma kolektivizace venkova, provedené v 50. letech minulého století podle sovětského vzoru, sledoval obor jako „revoluční“ zlom v sociálně-právním postavení rolníků, s dopady do společenského a kulturního života vesnice. S odstupem doby lze přímo hovořit o diskontinuitě ve vývoji agrární kultury. Druhý zásadní mezník představuje r. 1989 s obnovou soukromého vlastnictví a s možností různých forem zemědělského podnikání. Tato obnova soukromovlastnických vztahů však neznamena návrat k tradičním formám zemědělského hospodaření, které se v polovině minulého století víceméně uzavřely a odešly s poslední generací rolníků, samostatných hospodářů na zděděném rodovém majetku. Nekonvenční formy zemědělského hospodaření uplatňuje jen malá část farmářů hlásících se k myšlence biopotravin.

Druhý díl předkládaného učebního textu přibližuje problematiku **tradiční lidové výroby**, která byla rovněž integrálně propojena s rurálním světem, i když některé její formy byly svázány svou genezí s urbánním prostředím. Proto úvodní kapitola charakterizuje obecně pojem lidové výroby a uvádí její typologii na základě výrobně-komerčních kritérií, tedy zda výrobek spotřebovává sám výrobce (domácí výroba), nebo se ke spotřebiteli dostává prostřednictvím trhu (domácká a řemeslná výroba). Složitý vývoj ve 20. stol. provázený různými pokusy o sanaci a revitalizaci lidové výroby vedl ke vzniku produkce označované jako lidová umělecká výroba, kde byl kladen důraz na výtvarnou stránku a včlenění produkce do soudobé kultury. Jednotlivé vývojové fáze a formy lidové výroby sledoval obor s různou intenzitou, jak je patrné z kapitoly o vývoji etnologického bádání a z odborné literatury, která k tomuto tématu byla vydána. Mezi přední badatele se specializací na jednotlivé druhy lidové výroby můžeme uvést pracovníky bývalého Ústředí lidové umělecké výroby Vladimíra Boučka, Josefa Jančáře nebo Helenu Šenfildovou, stejně jako vědce z Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Jitku Staňkovou, Vlastu Svobodovou a Vladimíra Scheuflera. Snahy o záchranu lidových technologií a o revitalizaci rukodělné produkce s jejím uplatněním v soudobé oděvní a bytové kultuře vyvolaly různorodé aktivity, které lze dokumentovat od druhé poloviny 19. stol.: od snah po „národním“ kroji přes svérázové hnutí a činnost Renáty Tyršové až k založení Ústředí lidové a umělecké výroby v r. 1945. Stejně jako současná státní podpora lidové výroby jsou náplní samostatné kapitoly, která uvedené snahy rekapituluje.

Následující kapitoly přináší faktografické informace o jednotlivých druzích lidové výroby řazených podle zpracovávaného materiálu přírodního původu. Toto třídění je jedno z možných, které se v etnologické literatuře objevuje. Začínáme přírodními

pletivy, která byla rozšířena ve všech kulturách na světě. I když vzhledem ke krátké životnosti přírodních pletiv je pramenná základna nedostatečná, lze s pomocí etnografických paralel a funkčních tvarů předpokládat jejich pravěké kořeny. V české lidové kultuře se jako přírodní pletiva uplatnily sláma, orobinec, lýko, loubek a proutí. Neméně rozšířený materiál lidové výroby představovalo dřevo. Neobyčejně široká škála výrobků, které vznikají jednou ze tří základních technik opracování, ukazuje, že v minulosti nebo v oblastech s dostatkem materiálu bylo ze dřeva vyrobeno nejen veškeré zemědělské nářadí a vybavení domácnosti, ale také obydlí a technické provozy. Nerovnoměrný vývoj vedl k tomu, že v některých zemích se určité výroby staly doménou cechovně organizovaných řemesel (stolařství, bednářství, kolářství), jinde měly formu domácí či domácí práce. Důležitou oblastí lidové výroby bylo zpracování textilních materiálů rostlinného nebo živočišného původu. V této kapitole vedle vlastního zpracování vláken na přízi přibližujeme rudimentální předtkalcovské technologie pracující jen s jednou nití. Dokonalejší tkaní na tkalcovském stavu mohlo mít různou zpracovatelskou formu, které se až do 19. stol. prolínají. Vedle řemeslné, manufakturní a tovární produkce domácí tkalci zhotovovali pro lidového spotřebitele některé látky (plátno, kanafas, šerka), které našly uplatnění v hospodářství i v bytové a oděvní kultuře. Zákazníci z řad vesnické populace využívali rovněž služeb barvířů a modrotiskařů. Do oblasti lidové textilní výroby náleží ještě krajkářství, i když ne tak svými produkty, které byly převážně určeny vyšším společenským vrstvám, jako z hlediska profesní základny, která se rekrutovala z řad ženské vesnické populace a organizovala se formou domácí práce. Naproti tomu výroba lidové keramiky měla v českých zemích od raného středověku podobu řemeslnou, organizovanou v hrnčířských ceších, jak vyplývá z kapitoly zaměřené na tuto produkci. Hrnčina, jako základní druh lidové keramiky stolní i k přípravě pokrmů a ke skladovacím účelům, je tvarově i z hlediska své povrchové úpravy neobyčejně pestrá a pro tradiční lidovou kulturu v českých zemích typická. Z novokřtěnských tradic vyrostlo moravské džbánkařství, které se uplatnilo od 18. stol. v oblasti reprezentativního stolního nádobí. V 19. stol. se objevují technicky dokonalejší druhy střepů, které však postrádají umělecké kvality hrnčířských a džbánkařských výrobků a uzavírají rukodělnou keramickou produkci lidové provenience.

Jak už jsme konstatovali, od 19. stol. se objevují snahy o záchranu rukodělných technologií, protože nebyly schopny konkurovat sériové tovární výrobě. Na konci 20. stol. se iniciativy ujala světová kulturní organizace UNESCO, která vyzvala své členy k péči o tradiční kulturu a o její nositele. Jak tyto závazky plní Česká republika a jaké jsou perspektivy lidových technologií v současném globalizovaném světě, je náplní poslední kapitoly naší učební příručky.

Obrazová příloha, která obě části publikace uzavírá, přináší ukázky lidových technologií, používané nářadí a jeho typologické řady, stejně jako lidové nositele a jejich produkci.